

μάταιο, όσο και γελοίο, τό ἐγγεῖρημα νά θέλουμε νά τά καταστρέψουμε. Εἶναι σάν νά ἐλέγχουμε τή φύση, σάν νά θέλουμε νά ἀναμορφώσουμε τό ἔργο τοῦ Θεοῦ. Ἄν ὁ Θεός ἔλεγε στόν ἄνθρωπο νά ἐκμηδενίσει τά πάθη πού ὁ ἴδιος τοῦ ἔχει δώσει, εἶναι σάν νά ἤθελε ὁ Θεός καί συγχρόνως νά μήν τό ἤθελε. Θά ἀντέφασκε μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του. Ποτέ δέν ἔδωσε μία τέτοια ἀφρονη προσταγή, τίποτα τέτοιο δέν ἔχει καταγραφῆ στήν ἀνθρώπινη καρδιά. Καί ὅ,τι ὁ Θεός θέλει νά κάνει ἓνας ἄνθρωπος, δέν βάζει νά τοῦ τό πει κάποιος ἄλλος ἄνθρωπος, τοῦ τό λέει ὁ ἴδιος, τό γράφει στά τρισβαθα τῆς καρδιάς του.

Ἄρα, θά θεωροῦσα αὐτόν πού θά ἤθελε νά ἐμποδίσει τά πάθη νά γεννηθοῦν σχεδόν ἐξίσου τρελό μέ αὐτόν πού θά ἤθελε νά τά ἐξαφανίσει. Καί ὅσοι θά πιστευαν ὅτι αὐτό ἦταν τό μέχρι τώρα πρόγραμμά μου, σίγουρα τό ἔχουν ἐντελῶς παρανοήσει.

Θά ἦταν ὅμως ἄραγε σωστός ὁ συλλογισμός ἄν, ἀπό τό γεγονός ὅτι εἶναι στή φύση τοῦ ἀνθρώπου νά ἔχει πάθη, συμπεραίνουμε ὅτι ὅλα τά πάθη πού νιώθουμε, καί πού βλέπουμε καί στούς ἄλλους, εἶναι φυσικά; Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ πηγὴ τους εἶναι φυσική. Ὅμως, χίλια δύο ξένα ρυάκια τήν ἔχουν ἐμπλουτίσει. Εἶναι ἓνα μεγάλο ποτάμι πού μεγαλώνει ἀδιάκοπα, καί στό ὅποιο μέ δυσκολία θά βρῖσκουμε πάλι κάποιες ἐλάχιστες σταγόνες ἀπό τό πρῶτο του νερό! Τά φυσικά μας πάθη εἶναι πολύ περιορισμένα. Εἶναι τά ὄργανα τῆς ἐλευθερίας μας καί κατατείνουν στήν ἐπιβίωσή μας. Ὅλα τά ἄλλα πάθη πού μᾶς ὑποδηλώνουν καί μᾶς ἀφανίζουν μᾶς ἔρχονται ἀπό ἄλλοῦ. Δέν μᾶς τά δίνει ἡ φύση, τά ἰδιοποιούμεστε ἐπὶ ζημία τῆς.

Ἡ πηγὴ τῶν παθῶν μας, ἡ προέλευση καί ἡ βασική ἀρχὴ ὅλων τῶν ἄλλων, ἡ μόνη πού γεννιέται μέ τόν ἄνθρωπο καί δέν τόν ἐγκαταλείπει ποτέ ὅσο ζεῖ, εἶναι ἡ φιλαυτία: πάθος πρωτόγονο, ἔμφυτο, προγενέστερο ὅποιουδήποτε ἄλλου, καί τοῦ ὁποίου ὅλα τά ἄλλα πάθη δέν εἶναι, κατὰ μίαν ἔννοια, παρά μόνο μεταποιήσεις. Κατ' αὐτὴ τὴν ἔννοια, ὅλα τά πάθη εἶναι, ἂν θέλουμε, φυσικά. Ὅμως, οἱ περισσότερες ἀπὸ αὐτές τίς μεταποιήσεις τους ἔχουν αἰτίες ξένες πρὸς τὴ φύση, καί χωρὶς αὐτές δέν θά ὑπῆρχαν ποτέ. Καί αὐτές ἀκριβῶς οἱ μεταποιήσεις, ἀντὶ νά μᾶς εἶναι ἐπωφελεῖς, μᾶς εἶναι ἐπιβλαβεῖς. Ἀλλάζουν τόν πρωταρχικό στόχο καί στρέφονται κατὰ τῆς βασικῆς ἀρχῆς τῶν παθῶν: τότε εἶναι πού ὁ ἄνθρωπος ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴ φύση καί ἀντιφάσκει μέ τόν ἴδιο του τόν ἑαυτό.

Ἡ φιλαυτία πάντα σωστή, καί πάντα σύμφωνη μέ τὴ σωστὴ τάξη. Ἐπειδὴ ὅλοι ἔχουμε εἰδικὰ ἐπιφορτισθεῖ νά φροντίζουμε γιὰ τὴ δική μας αὐτοσυντήρηση,

Τα παθημας είναι τα κυρια όργανα για την επιβίωση μας: άρα, είναι εξίσου
 φτώχη πάλι γενικότερα τα παθηματα που σχετίζονται με όλα αυτά.
 Όμως, για να αναπτύξουμε με σωστό τρόπο το νεο αυτό πρόγραμμα, άς σκε-
 ή ρέχουσα διαπαιδαγώγηση είναι εκείνη όπου πρέπει να αρχίσει η δική μας.
 Τώρα όμως αποκοτών την προαγματική τους σημασία. Η εποχή όπου τελειώνει
 ένο. Ός εκείνη τη στιγμή οι φροντίδες μας δεν ήταν παρά μόνο παιχιδάκια.
 γεννιεται πραγματικά και ζει, και τίποτα από τα ανθρώπινα δεν του φαίνεται
 Εδώ βρίσκεται η δεύτερη γεννηση για την οποία μιλάσα. Τώρα ο άνδρας
 ούτε στιγμή το τιμόνι, άλλως όλα γάθηκαν.
 τόσο προσεκτικά άνοιξαν. Οι άνεμοι αρχισαν να λυσσομανούν. Μην αφήνετε πια
 μάξει κοντά της. Όδυσσεα, σφε μου Όδυσσεα, φυλάξου. Οι ασκοί που εκλείνεσ
 νακας που άκουμπά στο δικό του κένει να ανατριχιάζει, αν ταραξεται η τρο-
 σφυγμός του επιταχύνεται και το μάτι του πεταει φωτιές, αν το χέρι μιας γυ-
 ρίς λόγο, αν, μαζί με παθηματα που αρχίζουν να γίνονται επικίνδυνα γι' αυτόν, ο
 νια, αν εκνευρίζεται και συγκινείται από τη μια στιγμή στην άλλη, αν κλάσει χυ-
 ράδα του γνιει υπερβολική ανυπομονησία, αν η παραφορά του μετατραπεί σε μα-
 συμύουν με άγρο ρυθμό και να άησουν να κλύσει ο χόνος. Όμως, αν η ζων-
 ποιήσει αυτό που αισθάνεται. Είναι ανήσυχος χωρίς λόγο. Όλα αυτά μπορεί να
 νει να τα χαμηλώνει και να κοκκινίζει. Ίνεται ευαίσθητος πριν να σνειδητο-
 νίθει ηδη ότι μπορεί να εκφράσουν πάρα πολλά παθηματα. Αρχίζει να μάθαι-
 γουν άκόμα μια θεια άθωότητα, όμως δεν έχουν πια την πρώτη τους απέδεια:
 και εκφορά. Μια καινούρια φάλογα τα ζωντανεύει: τα δάγματα, πίο ζωνρά, ε-
 ψυχής, που δεν έχουν πει τίποτα μέχρι εκείνη τη στιγμή, βρίσκουν μια γλώσσα
 παφει τη χροία ούτε του ένος ούτε του άλλου. Τα μάτια του, αυτά τα όργανα της
 ραίνει η, μάλλον, τη χάνει: δεν είναι ούτε παιδι ούτε άνδρας και δεν μπορεί να
 κάρω από τα μάγουλά του σκουραίνει και άποκτα ύποσταση. Η φωνή του βα-
 πώνεται τα χαρακτηριστικά του. Το σπάνιο και άπαλό γουόδι που αυξάνει
 αισθητές άλλες και στην όψη. Η φυσιογνωμία του αναπτύσσεται και άποτυ-
 Ζτα στοιχεία συμπεριφοράς μιας διάθεσης που αλλοιώνεται προστιθενται
 εξουσιάζουν.

ντώματά του. Δεν δίνει σημασία σ' αυτόν που το καθοδηγεί, δεν θέλει πια να το
 τα αυτιά του στη φωνή που το έκανε ύπάκουο. Είναι σαν ένα λιοντάρι στα φύ-
 κη άνακαραχη, καθιστούν σχεδόν άδύνατο να χαλαναγώγηει το παιδι. Κλάει
 κινδύνου. Μια άλλη στη διάθεση, συχνά ξεσπάσματα, μια διαρκής πνευματι-
 που γεννιούνται. Μια ύποκρη ζύμωση προετοιμαζει για την προσέγγιση του

Αρα, το παιδί είναι από φυσικού του επιρρεπές στην ευμενή προδιάθεση, διότι βλέπει ότι όλοι το πλησιάζουν εκδηλώνουν τη βοήθεια τους, και έτσι από αυτή την παροτρυνση αποκτά τη συνήθεια ενός συνασθηματικού εμπεδωμένου προς το ανθρώπινο γένος. Όμως, όσο επεκτείνεται τις σχέσεις του, τις ανάγκες του, τις εξαρτήσεις του, ενδραστηριάζει ή παθητικώς ή συνασθηματικώς, η συνασθηματική του σχέση με τον άλλον αποτυπώνεται, και παραλείπει τη συνασθηματική του καθήκοντων και των γατά.

Το πρώτο συνασθηματικό είναι να αγαπά τον εαυτό του. Και το δεύτερο, που απορρέει από το πρώτο, είναι να αγαπά όλους το πλησιάζουν. Διότι, στην κατάσταση αδυναμίας στην οποία βρίσκεται κανένας, να μην απορρέει από τη φροντίδα που δέχεται. Στην άρχη, η προσήλωση που έχει στην τροφή του και την γκουβερνάντα του είναι απλή συνήθεια. Τις αποζητά διότι τις έχει ανάγκη και νιώθει όμορφα να τις έχει κοντά του. Ο άνθρωπος στο γεγονός ότι αυτές γωρρίζει και όχι λόγω ευμενούς προδιάθεσης, θα χρωμασθεί πολύς καιρός για να καταλάβει όχι μόνο ότι του είναι χρήσιμες, αλλά και ότι επιθυμούν να του είναι χρήσιμες. Και τότε αρχίζει να τις αγαπά.

Πρέπει λοιπόν να αγαπάμε τους εαυτούς μας για να επιβιώσουμε, πρέπει να αγαπάμε τους ίδιου συνασθηματικούς, αγαπούμε ό,τι μας διακρίνει. Όλα τα παιδιά συνδέονται με την τροφή τους: ο Ευμύλας δέθηκε με τη λυκαίνα που τον είχε γαλουχήσει. Στην άρχη αυτή η προσήλωση είναι καθαρά μη γαλακτική. Ο,τι ευνοεί την ευχαρίστηση ενός ατόμου το ελκύει. Ο,τι το δακρύει το απωθεί: αυτό δεν είναι παρά ένα τυφλό ενοτικό. Ο,τι μετάρτεπει το ενοτικό αυτό σε συνασθηματική προσήλωση σε αγατά, την απέχθεια σε μίσος, είναι η εκδηλωμένη προσήλωση να μας δακρύει ή να μας φανούν χρήσιμα. Δεν παθαίνεται κανείς για τα αγατά που ακολούθουν μόνο τις παρορμήσεις τους. Όμως, αυτοί που περιμένουμε κάτι από την ενδομυχη προδιάθεσή τους, αυτοί που εμμένουν συνασθηματικά παρόμοια με εκείνα που οι ίδιοι μας δέχονται. Ο,τι μας εξυπηρετεί, το αποζητούμε. Όμως, αγαπάμε όποιον θέλει να μας εξυπηρετήσει. Ο,τι μας δακρύει το αποφεύγουμε. Όμως, μπορούμε όποιον θέλει να μας αγαπά.

Αν δεν ενδιαφερόταν κυρίως γι' αυτό, και πώς θα άργηναίσε με έναν τέτοιο τρόπο, η πρώτη και σπουδαιότερη από όλες τις φροντίδες του είναι, και πρέπει να είναι,

προτιμήσεων. Τότε τό παιδί γίνεται αυταρχικό, ζηλόφθονο, έτοιμο νά εξαπατήσει, εκδικητικό. "Αν τό υποχρεώνουν νά υπακούει, έπειδή δέν κατανοεί τή χρησιμότητα αὐτοῦ πού τό προστάζουν νά κάνει, τό αποδίδει σέ ιδιοτροπία, στήν πρόθεση νά τό ταλαιπωρήσουν· καί ἐξεγείρεται. "Αν οἱ ἄλλοι υπακούουν σ' αὐτό, μόλις κάτι τοῦ ἀντιστέκεται, τό θεωρεῖ ἀνταρσία ἐναντίον του, πρόθεση νά τοῦ ἀντισταθοῦν. Χτυπᾷ τήν καρέκλα ἢ τό τραπέζι πού τόν παράκουσε. Ἡ φιλαυτία μας, πού μόνο ἐμᾶς ἀφορᾷ, ἱκανοποιεῖται ὅταν ἱκανοποιοῦνται οἱ πραγματικές μας ἀνάγκες. "Ὅμως, ὁ ἐγωισμός, πού κάνει συγκρίσεις, δέν ἱκανοποιεῖται ποτέ καί δέν θά μπορούσε νά ἱκανοποιηθεῖ, διότι αὐτό τό συναίσθημα, κáνοντάς μας νά προτιμοῦμε τόν ἑαυτό μας ἀπό τούς ἄλλους, ἀπαιτεῖ ἐπίσης οἱ ἄλλοι νά προτιμοῦν ἐμᾶς ἀπό τόν ἴδιο τόν ἑαυτό τους. Πράγμα ἀδύνατον. Ἴδου, λοιπόν, μέ ποῖό τρόπο τά ἥρεμα καί στοργικά πάθη γεννιοῦνται ἀπό τήν φιλαυτία μας, καί μέ ποῖό τρόπο τά γεμάτα μίσος καί ὀργή πάθη γεννιοῦνται ἀπό τόν ἐγωισμό μας. "Ἔτσι, αὐτό πού καθιστᾷ τόν ἄνθρωπο κατὰ θάσιν καλό εἶναι νά ἔχει λίγες ἀνάγκες καί ἐλάχιστα νά συγκρίνει τόν ἑαυτό του μέ τούς ἄλλους. Αὐτό πού τόν καθιστᾷ κατὰ θάσιν κακό εἶναι νά ἔχει πολλές ἀνάγκες καί νά δίνει μεγάλη σημασία στή γνώμη τῶν ἄλλων. Στηριζόμενοι στήν ἀρχή αὐτή, εὐκόλα μπορούμε νά δούμε πῶς μπορούμε νά κατευθύνουμε πρὸς τό καλό ἢ πρὸς τό κακό ὅλα τά πάθη τῶν παιδιῶν καί τῶν ἀνθρώπων. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι, ἐπειδή δέν εἶναι δυνατόν νά ζοῦν πάντοτε μόνοι, δύσκολα θά παραμείνουν πάντα καλοί. Μάλιστα, αὐτή ἡ δυσκολία θά αὐξηθεῖ ἀναγκαστικά λόγω τῶν σχέσεών τους. Καί γι' αὐτό ἀκριβῶς οἱ κίνδυνοι τῶν συναναστροφῶν καθιστοῦν τήν τέχνη τῆς ἀγωγῆς καί τίς σχετικές φροντίδες περισσότερο ἀπαραίτητες, γιά νά προλάβουν τή διαφθορά τῆς ἀνθρώπινης καρδιάς πού δημιουργεῖται ἀπό τίς καινούριες τῆς ἀνάγκες.

Ἡ κύρια διερεύνηση γιά τόν ἄνδρα εἶναι ἡ διερεύνηση τῶν συναναστροφῶν του. "Ὅσο τό μόνο πού γνωρίζει ἀπό τόν ἑαυτό του εἶναι ἡ σωματική του ὕπαρξη, πρέπει νά διερευνᾷ τόν ἑαυτό του σέ συσχετισμό μέ τά πράγματα: εἶναι ἡ ἐνασχόληση τῆς παιδικῆς του ἡλικίας. "Ὅταν ἀρχίζει νά ἀφυπνίζεται τό ἠθικό του ὄν, τότε πρέπει νά διερευνᾷ τόν ἑαυτό του στίς συναναστροφές του μέ τούς ἀνθρώπους. Εἶναι ἡ ἐνασχόληση ὀλόκληρης τῆς ζωῆς του, ἀρχῆς γενομένης ἀπό τό σημεῖο στό ὁποῖο ἔχουμε φθάσει.

Μόλις ὁ ἄνδρας νιώσει τήν ἀνάγκη μιᾶς συντρόφου, παύει νά εἶναι ἕνα μοναχικό πλάσμα, ἡ καρδιά του παύει νά εἶναι μόνη. "Ὅλες οἱ σχέσεις του μέ τό γένος τῶν ἀνθρώπων, ὅλες οἱ τρυφερότητες τῆς ψυχῆς του γεννιοῦνται μέ τή σύντρο-

γα μέ τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο θά ἀναθρέψουμε τά παιδιά. Καί ἂν τό σῶμα κερ-
δίξει ἢ χάνει δύναμη ὅσο καθυστεροῦμε ἢ ἐπιταχύνουμε αὐτή τήν πρόοδο, συνε-
πάγεται ἐπίσης ὅτι, ὅσο ἐπιμένουμε νά τήν καθυστεροῦμε, τόσο ὁ νεαρός ἀπο-
κτᾶ περισσότερο ρώμη καί σφρίγος. Ἀναφέρομαι ἀκόμα μόνο στά καθαρά σωμα-
τικά ἀποτελέσματα· θά δοῦμε λίγο παρακάτω ὅτι τά ἀποτελέσματα δέν περιορί-
ζονται μόνο σ' αὐτά.

Γ Από τίς σκέψεις αὐτές ἀντλῶ καί τή λύση γιά τό τόσο συχνά ἐγειρόμενο
πρόβλημα, ἂν εἶναι σωστό νά πληροφοροῦμε τά παιδιά ἀπό πολύ ἔνωρίς γιά ὅ,τι
κινεῖ τήν περιέργειά τους, ἢ ἂν εἶναι καλύτερα νά τά παραπλανοῦμε μέ ἀθῶα
ψεύδη. Νομίζω ὅτι δέν πρέπει νά κάνουμε οὔτε τό ἓνα οὔτε τό ἄλλο. Πρῶτον,
δέν ἀποκοῦν αὐτή τήν περιέργεια χωρίς νά τοῦς ἔχουμε δώσει ἀφορμή. Δεύτε-
ρον, γιά προβλήματα πού δέν εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά λύσουμε, δέν χρειάζεται
νά ξεγελάσουμε αὐτόν πού τά θέτει· εἶναι προτιμότερο νά τοῦ ποῦμε νά σωπάσει
παρά νά ἀπαντήσουμε λέγοντας ψέματα. Δέν θά ξαφνιαστεῖ ἰδιαίτερα μέ αὐτή
τήν ἐντολή, ἂν ἔχουμε φροντίσει νά τόν συνηθίσουμε σ' αὐτό γιά τά ἀσήμαντα
πράγματα. Τέλος, ἂν ἀποφασίσουμε νά ἀπαντήσουμε, τότε αὐτό ἄς γίνεῖ μέ πολ-
λή ἀπλότητα, χωρίς μυστηριώδες ὕφος, χωρίς κομπιάσματα, χωρίς χαμόγελα.
Ὑπάρχει λιγότερος κίνδυνος ἱκανοποιώντας τήν περιέργεια τοῦ παιδιοῦ παρά δι-
εγείροντάς την.

Οἱ ἀπαντήσεις σας πρέπει νά δίνονται μέ σοβαρότητα, νά εἶναι σύντομες,
κατηγορηματικές, καί χωρίς ποτέ νά φαίνεται ὅτι διστάζετε. Δέν εἶναι ἀνάγκη
νά προσθέσω ὅτι πρέπει νά εἶναι σωστές. Δέν μποροῦμε νά μαθαῖνουμε στά παι-
διά πόσο εἶναι ἐπικίνδυνο νά λένε ψέματα στούς μεγάλους, χωρίς νά νιώσουν καί
οἱ μεγάλοι πόσο περισσότερο ἐπικίνδυνο εἶναι νά λένε ψέματα στά παιδιά. Ἐνα
καί μόνο ἀποδεδειγμένο ψέμα τοῦ δασκάλου θά κατέστρεφε διά παντός ὄλο τό
κέρδος τῆς ἀγωγῆς.

Ἀπόλυτη ἄγνοια ὀρισμένων θεμάτων εἶναι ἴσως ὅ,τι θά ταίριαζε καλύτερα
στά παιδιά· ὅμως, ἄς μάθουν ἔνωρίς ἔστω ὅ,τι εἶναι ἀδύνατον νά τοῦς τό κρύ-
βουμε πάντα. Πρέπει ἢ ἡ περιέργειά τους νά μὴν διεγερθεῖ μέ κανέναν τρόπο, ἢ
νά τήν ἱκανοποιήσουμε ἔστω καί πρὶν ἀπό τήν ἡλικία στήν ὁποία δέν θά εἶναι
πιά ἐπικίνδυνη.

Ἡ συμπεριφορά σας ἀπέναντι στό μαθητή σας ἐξαρτᾶται κατά πολύ ἐδῶ
ἀπό τήν ἰδιαίτερη κοινωνική του θέση, τίς συναναστροφές του, τίς περιστάσεις
στῆς ὁποίας προβλέπουμε ὅτι μπορεῖ νά βρεθεῖ κτλ.. Στό σημεῖο αὐτό ἔχει μεγά-
λη σημασία νά μὴν ἀφήσουμε τίποτα στήν τύχη. Καί ἂν δέν εἴσατε βέβαιος ὅτι

Δεν βλέπω παρά μόνο ένα σωστό τρόπο για να διατηρήσουμε στα παιδιά την αθωότητα τους. Όλοι όσοι το περιβάλλουν να τη σέβονται και να την αγαπούν. Άλλως, άργα ή γρήγορα, όλη η κοσμιότητα την οποία προσπαθούν να χρησιμοποιήσουν με αυτά διαψεύδεται. Ένα χαμόγελο, ένα κλείσιμο του ματιού, μια άθλιτη κίνηση τους λένε ότι αποπειράθηκαν να αποσιωπήσουν. Για να το μάθουν τους άρκει να δουν αυτό που θέλησαν να τους κρύψουν. Η λεπτότητα των σχηματικών λόγων και των εκφράσεων τις οποίες χρησιμοποιούν μετὰ τους ειλικρινείς ανθρώπους, προϋποθέτουντας γνώσεις τις οποίες τα παιδιά δεν πρέπει να

καθαρίστηκα. Δεν βλέπω παρά μόνο ένα σωστό τρόπο για να διατηρήσουμε στα παιδιά την αθωότητα τους. Όλοι όσοι το περιβάλλουν να τη σέβονται και να την αγαπούν. Άλλως, άργα ή γρήγορα, όλη η κοσμιότητα την οποία προσπαθούν να χρησιμοποιήσουν με αυτά διαψεύδεται. Ένα χαμόγελο, ένα κλείσιμο του ματιού, μια άθλιτη κίνηση τους λένε ότι αποπειράθηκαν να αποσιωπήσουν. Για να το μάθουν τους άρκει να δουν αυτό που θέλησαν να τους κρύψουν. Η λεπτότητα των σχηματικών λόγων και των εκφράσεων τις οποίες χρησιμοποιούν μετὰ τους ειλικρινείς ανθρώπους, προϋποθέτουντας γνώσεις τις οποίες τα παιδιά δεν πρέπει να

αθωότητα δεν ντρέπεται για τίποτα. Τα παιδιά δεν έχουν τις ιδέες επιθυμίες με τους μεγάλους. Όπως, υποκείμενα όπως και αυτοί στην ανηθικότητα που προσβάλλει τις αισθήσεις τους, είναι δυνατόν, από αυτόν και μόνο τον καταναγκασμό, να δεχθούν τα ίδια μαθήματα και θωπευσιμίου. Ακολουθήστε το πνεύμα της φύσης, ή οποία, τοποθετώντας στα ίδια σημεία τα όργανα των κρυφών αντανακλασμών και τα όργανα των αισθηστικών αντανακλών, μας ελπίζει τις ιδέες φροντίδες σε διαφορετικές ηλικίες, άλλοτε με τη μια ιδέα και άλλοτε με την άλλη. Στόν μεγάλο με τη σύνεση, στο παιδί με την

Παρά' όλο που η αιδώς είναι φυσική στο ανθρώπινο γένος, εξίσου φυσικά τα παιδιά δεν τη διαθέτουν. Η αιδώς γεννιέται ταυτόχρονα με τη γνώση του Κακού: πως λοιπόν τα παιδιά, που δεν έχουν και δεν πρέπει να έχουν αυτή τη γνώση, θα είχαν τη συναισθησή της που έρχεται ως συνέπεια; Όταν τους δίνουμε μαθήματα σεμνότητας και τιμιότητας, είναι σαν να τους διδάσκουμε ότι υπάρχουν επνοηδιστές και ανέντιμες πράξεις, σαν να τους προσφέρουμε την κρυφή επιθυμία να γνωρίσουν και αυτά τα πράγματα. Άργα ή γρήγορα το καταφέρνουν, και η πρόκληση που έχει σχέση με τη φαντασία επιταχύνει σίγουρα την ανάφαξη των αισθήσεων. Όποιος κοκκινίζει είναι ήδη ενοχος. Η άλληθνη

Παρά' όλο που η αιδώς είναι φυσική στο ανθρώπινο γένος, εξίσου φυσικά τα παιδιά δεν τη διαθέτουν. Η αιδώς γεννιέται ταυτόχρονα με τη γνώση του Κακού: πως λοιπόν τα παιδιά, που δεν έχουν και δεν πρέπει να έχουν αυτή τη γνώση, θα είχαν τη συναισθησή της που έρχεται ως συνέπεια; Όταν τους δίνουμε μαθήματα σεμνότητας και τιμιότητας, είναι σαν να τους διδάσκουμε ότι υπάρχουν επνοηδιστές και ανέντιμες πράξεις, σαν να τους προσφέρουμε την κρυφή επιθυμία να γνωρίσουν και αυτά τα πράγματα. Άργα ή γρήγορα το καταφέρνουν, και η πρόκληση που έχει σχέση με τη φαντασία επιταχύνει σίγουρα την ανάφαξη των αισθήσεων. Όποιος κοκκινίζει είναι ήδη ενοχος. Η άλληθνη

είναι ἡ μόνη περίοδος τῆς ζωῆς ὅπου αὐτές οἱ σωστές φροντίδες εἶναι δυνατόν νά ἔχουν πραγματική ἐπιτυχία.

Πάντοτε διαπιστώνουμε ὅτι οἱ νεαροί πού ἔχουν διαφθαρεῖ ἀπό ἐνωρίς καί ἔχουν παραδοθεῖ στίς γυναῖκες καί στήν ἀσωτεία εἶναι ἀπάνθρωποι καί σκληροί. Ἡ παραφορά τῆς ιδιοσυγκρασίας τούς κάνει ἀνυπόμονους, ἐκδίκητικούς, βίαιους. Ἡ φαντασία τους, γεμάτη ἀπό ἓνα καί μόνο πρόσωπο, ἀρνεῖται ὅλα τά ὑπόλοιπα. Δέν γνωρίζουν οὔτε οἶκτο, οὔτε ἔλεος. Θά θυσιάζαν πατέρα, μητέρα, τό σύμπαν ὁλόκληρο γιά τήν παραμικρή τους ἀπόλαυση. Ἀντίθετα, ἓνας νεαρός, ἀναθρεμμένος σέ μία εὐχάριστη ἀπλότητα, μέ τίς πρῶτες φυσικές του συγκινήσεις ρέπει πρός τά τρυφερά καί στοργικά πάθη: ἡ συμπονετική του καρδιά συγκινεῖται μέ τή δυστυχία τῶν ὁμοίων του. Ἀνατριχιάζει ἀπό χαρά ὅταν ξαναβλέπει τό σύντροφό του, τά μπράτσα του γνωρίζουν νά ἀνακαλύπτουν σφιχταγκαλιάσματα καί χάρια, τά μάτια του ξέρουν νά χύνουν δάκρυα συγκίνησης. Νιώθει ντροπή ὅταν δυσαρεστεῖ κάποιον, θλίψη ὅταν προσβάλλει. "Ἄν τό φούτωμα τοῦ αἵματός του, ὅταν ἀνάβει, τόν κάνει ζωηρό, βίαιο, εὐέξαπτο, βλέπουμε λίγο ἀργότερα τήν καλωσύνη τῆς καρδιάς του στό ξέσπασμα τῆς μετάνοιάς του. Κλαίει, ἀναστενάζει γιά τήν πληγή πού προξένησε. Θά ἤθελε μέ τό δικό του αἷμα νά ἐξαγοράσει αὐτό πού ἔχυσε. "Ὀλος ὁ θυμός του σβήνει, ὅλη του ἡ ἀλαζονεία ταπεινώνεται μπροστά στή συναίσθηση τοῦ λάθους του. "Ἄν προσβάλλουν τόν ἴδιο, στήν ἐκρηξή τῆς ὀργῆς του, μία συγγνώμη, μία λέξη τόν ἀφοπλίζει. Συγχωρεῖ τά σφάλματα τοῦ ἄλλου καλόκαρδα, ὅπως ἐπανορθώνει καί τά δικά του. Ἡ ἐφηβεία του δέν εἶναι ἡ ἡλικία οὔτε τῆς ἐκδίκησης, οὔτε τοῦ μίσους. Εἶναι ἡ ἡλικία τῆς συμπόνοιας, τῆς ἠπιότητος, τῆς γενναιοφροσύνης. Naί, ἐπιμένω, καί δέν φοβᾶμαι νά διαψευστῶ ἀπό τήν πείρα, ἓνα παιδί πού ἔχει γεννηθεῖ σωστό, καί πού ἔχει διατηρήσει ὡς τά εἴκοσί του χρόνια τήν ἀθωότητά του, εἶναι, ὅταν φθάσει στήν ἡλικία αὐτή, τό πιο γενναιοδωρο, τό πιο καλό, αὐτό πού ἀγαπᾶ καί ἀγαπιέται περισσότερο ἀπό τούς ἀνθρώπους. Δέν σᾶς ἔχουν πει τίποτα παρόμοιο ἐπ' αὐτοῦ. Εἶμαι βέβαιος. Οἱ φιλόσοφοί σας, ἀναθρεμμένοι στήν ἀπέραντη διαφθορά τῶν κολλεγίων, δέν ἐνδιαφέρονται νά τό μάθουν.

Ἡ ἀδυναμία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι πού τόν κάνει κοινωνικό. Οἱ κοινές μας δυστυχίες εἶναι πού κάνουν τίς καρδιές μας νά ρέπουν πρός τούς ἄλλους ἀνθρώπους: δέν θά τούς χρωστούσαμε τίποτα ἄν δέν ἦμασταν ἀνθρωποι. Κάθε προσήλωσις εἶναι σημεῖο ἀνεπάρκειας. "Ἄν ὁ καθένας μας δέν εἶχε καθόλου ἀνάγκη τούς ἄλλους, δέν θά σκεφτόταν ποτέ νά ἐνωθεῖ μαζί τους. "Εἴτσι, λοιπόν, ἀπό τήν ἴδια μας τήν ἀναπηρία γεννιέται ἡ εὐθραυστη εὐτυχία μας. "Ἐνα πραγματι-

κα εὐτυχιέμενο πλάσμα είναι ἕνα πλάσμα μοναχικό. Μόνο ὁ Θεὸς ἀπολαμβάνει
μία ἀπόλυτη εὐτυχία. Ποιὸς ὁμῶς ἀπὸ ἐμάς ἔχει ἰδέα γι' αὐτό; Ἄν κάποιος
ἀλλάξ πλάσμα μπορούσε νὰ ἀρκεσθεῖ στὸν ἑαυτό του, τί θὰ ἀπολαμβάνει κατὰ
τὴ γνώμη μας; Θὰ ἦταν ὀνομαζόμενο. Δὲν μποροῦ νὰ φα-
ντασθῶ ὅτι αὐτὸς ποὺ τίποτα δὲν ἔχει ἀνάγκη εἶναι σὲ θέση νὰ ἀγαπήσει κατὰ-
δεν μπορῶ νὰ φαντασθῶ ὅτι αὐτὸς ποὺ δὲν ἀγαπᾷ μπορεῖ νὰ εἶναι εὐτυχιέμενος.
Ζυνταίγεται, λοιπὸν, ὅτι μετὰ τοὺς ὁμοίους μάς συνδέει λιγότερο ἢ συναισθησῶ
τῶν ἀπολαύσεων τους καὶ περισσότερο ἢ συναισθησῶ τῶν θλίψεων τους. Διότι
σ' αὐτὲς βλέπουμε πολλὰ διαυδέστερα τὴν ταυτότητα τῆς φύσης μάς καὶ τὴν
ἐγγύτητα τῆς προσήλυτης τους σ' ἐμάς. Ἄν οἱ κότες μάς ἀνάγκες μάς ἐνώ-
σον λόγῳ συμπεφέροντος, οἱ κότες μάς δυστυχῆς μάς ἐνώσον λόγῳ στοργῆς. Ἡ
θεὰ ἐνὸς εὐτυχιέμενου ἀθρώπου εἰπνεῖ στοὺς ἄλλους λιγότερο ἀγαπῶ καὶ
περισσότερο φθόνο. Εὐχαφίστως θὰ τὸν κατηγοροῦσαμε ὅτι σφτεριεῖται ἕνα
δικαίωμα ποὺ δὲν ἔχει, κατακατευάζοντας γιὰ τὸν ἑαυτό του γιὰ ἕνα ἀποκλειστικὴ
εὐτυχία. Καὶ ὁ ἔγωγιμος μάς υποφέρει κι αὐτὸς κλονιὰς μάς νὰ νιώσουμε ὅτι
αὐτὸς ὁ ἀθρώπος δὲν μάς ἔχει διόλου ἀνάγκη. Ποιὸς ὁμῶς δὲν λυπᾷται τὸν δυ-
στυχιέμενο, ὅταν τὸν βλέπει νὰ υποφέρει; Ποιὸς δὲν θὰ ἠθέλει νὰ τὸν ἀπαλλάξει
ἀπὸ τὰ δεινά του, ἀν ἀκούσε ἀπλῶς μία εὐχὴ γι' αὐτό; Ἡ φαντασία μάς τοπο-
θετεῖ στὴ θέση τοῦ ἐξέσθλωμένου μάλλον παρὰ στὴ θέση τοῦ εὐτυχιέμενου
ἀθρώπου. Νιώθουμε πῶς ἡ πρόωτη ἀπὸ αὐτὲς τίς καταστάσεις παρὰ ἡ ἀλλή ἐ-
καὶ πλινιέστερα σ' ἐμάς. Οἱ οἰκτος εἶναι γλυκός, διότι τοποθετῶντας τὸν ἑαυτό
μάς στὴ θέση αὐτοῦ ποὺ υποφέρει ἔρχεται τὴν ἰκανοποίησῶ ὅτι δὲν υποφέρει με-
ἴπως αὐτὸς. Ὁ φθόνος εἶναι και πικρός, διότι ἡ θεὰ ἐνὸς εὐτυχιέμενου ἀθρώπου,
ἀντι νὰ δάξει στὴ θέση τοῦ ἐξηλόφθου, τὸν δυσαρκετεῖ μία καὶ δὲν εἶναι αὐ-
τός εὐτυχιέμενος. Φανταίται ὅτι ὁ πρόωτος μάς ἔξαιρει ἀπὸ τὰ δεινά ἀπὸ τὰ ὁμοία
υποφέρει, ἐνῶ ὁ δευτέρος μάς ἀφαίρει τὰ ἀγαθὰ τὰ ὁμοία μόνος ἀπολαμβάνει.

ANIMATIOES H IERIPHANTHE

πριν γωρε φθιητερε
Οι πρ ουτε κυ
υται οτι οφει
θε λογικα
ματικα
μελετωμα
στα κρη
εργηση της
προσηλυτης
τους σ' εμας.
Αν οι κότες
μας ἀνάγκες
μας ἐνώσον
λόγῳ συμπε-
φέροντος, οἱ
κότες μάς ἐνώ-
σον λόγῳ στο-
ργῆς. Ἡ θεὰ
ἐνὸς εὐτυχιέ-
μενου ἀθρώ-
που εἰπνεῖ
στοὺς ἄλλο-
υς λιγότερο
ἀγαπῶ καὶ
περισσότερο
φθόνο. Εὐχα-
φίστως θὰ
τὸν κατηγοροῦ-
σαμε ὅτι σφτε-
ριεῖται ἕνα
δικαίωμα ποὺ
δὲν ἔχει, κατα-
κατευάζοντας
γιὰ τὸν ἑαυτό
του γιὰ ἕνα
ἀποκλειστικὴ
εὐτυχία. Καὶ
ὁ ἔγωγιμος
μάς υποφέρει
κι αὐτὸς κλο-
νιὰς μάς νὰ
νιώσουμε ὅτι
αὐτὸς ὁ ἀθ-
ρώπος δὲν
μάς ἔχει διό-
λου ἀνάγκη.
Ποιὸς ὁμῶς
δὲν λυπᾷται
τὸν δυστυχιέ-
μενο, ὅταν
τὸν βλέπει
νὰ υποφέρει;
Ποιὸς δὲν
θὰ ἠθέλει νὰ
τὸν ἀπαλλά-
ξει ἀπὸ τὰ
δεινά του, ἀν
ἀκούσε ἀπλῶς
μίας εὐχῆς
γι' αὐτό; Ἡ
φαντασία
μάς τοποθε-
τεῖ στὴ θέση
τοῦ ἐξέσθλω-
μένου μάλλον
παρὰ στὴ θέ-
ση τοῦ εὐτυ-
χιέμενου ἀθ-
ρώπου. Νί-
ώθουμε πῶς
ἡ πρόωτη
ἀπὸ αὐτὲς
τίς καταστά-
σεις παρὰ ἡ
ἀλλή ἐκαὶ
πλινιέστερα
σ' ἐμάς. Οἱ
οἰκτος εἶναι
γλυκός, διότι
τοποθετῶ-
ντας τὸν ἑα-
υτό μάς στὴ
θέση αὐτοῦ
ποὺ υποφεί-
ρει ἔρχεται
τὴν ἰκανο-
ποίησῶ ὅτι
δὲν υποφεί-
ρει μεῖ-
ἴπως αὐ-
τός. Ὁ φθόνος
εἶναι και
πικρός, διότι
ἡ θεὰ ἐνὸς
εὐτυχιέμε-
νου ἀθ-
ρώπου, ἀν-
τι νὰ δάξει
στὴ θέση
τοῦ ἐξηλό-
φθου, τὸν
δυσαρκετεῖ
μία καὶ δὲν
εἶναι αὐτός
εὐτυχιέμε-
νος. Φαντα-
ίται ὅτι ὁ
πρόωτος
μάς ἔξαιρει
ἀπὸ τὰ δει-
νά ἀπὸ τὰ
ὁμοία

ΠΡΩΤΟ ΑΠΟΦΘΕΓΜΑ

Δέν ταιριάζει στήν ἀνθρώπινη καρδιά νά μπαίνει στή θέση ἀνθρώπων πού εἶναι εὐτυχέστεροί μας, ἀλλά μόνο στή θέση αὐτῶν πού εἶναι πιο ἀξιολύπητοι.

Ἵπάρχουν ἐξαιρέσεις στό ἀπόφθεγμα αὐτό, εἶναι ὅμως περισσότερο φαινομενικές παρά πραγματικές. Ἔτσι, λοιπόν, δέν μπαίνουμε στή θέση τοῦ πλοῦσιου ἢ τοῦ μεγαλουσιάνου ἀπό τόν ὁποῖο ἐξαρτώμεθα. Ἀκόμα καί ἂν προσηλωνόμαστε σ' αὐτόν εὐλικρινά, οἰκειοποιούμεθα μόνο ἓνα μέρος τῆς εὐημερίας του. Μερικές φορές τόν ἀγαπάμε καί στίς ἀτυχίες του. Ὅμως, ὅσο προκόβει δέν ἔχει ἀληθινό φίλο παρά μόνο αὐτόν πού δέν ἀπατάται ἀπό τά ἐπιφαινόμενα, καί πού μᾶλλον τόν λυπᾶται παρά τόν ζηλεύει, παρά τήν εὐμάρειά του.

Συγκινούμαστε ἀπό τήν εὐτυχία ὀρισμένων καταστάσεων, λόγου χάριν ἀπό τήν ἀγροτική καί ποιμενική ζωή. Μᾶς συναρπάζει πού βλέπουμε αὐτούς τούς καλούς ἀνθρώπους εὐτυχισμένους καί δέν μᾶς δηλητηριάζει ὁ φθόνος. Ἐνδιαφερόμαστε πραγματικά γι' αὐτούς. Γιατί αὐτό; Διότι νιώθουμε ἱκανοί νά κατεβοῦμε ὡς μία τέτοια κατάσταση γαλήνης καί ἀθωότητας, καί νά ἀπολαύσουμε τήν ἴδια εὐδαιμονία. Πρόκειται γιά μία κατάσταση ἐλλείπει καλύτερης, πού προκαλεῖ ὅμως εὐχάριστες σκέψεις, ἀφοῦ ἀρκεῖ νά θελήσουμε νά τήν ἀπολαύσουμε γιά νά τό ἐπιτύχουμε. Πάντα μᾶς εὐχαριστεῖ νά ἀντικρίζουμε τίς δυνατότητές μας, νά ἀτενίζουμε τά δικά μας ἀγαθά, ἀκόμα καί ὅταν δέν θέλουμε νά τά χρησιμοποήσουμε.

Ἐπομένως, γιά νά ὀδηγήσουμε ἓνα νεαρό στήν ἀνθρωπότητα, ἀντί νά τόν κάνουμε νά θαυμάζει τή λαμπερή τύχη τῶν ἄλλων, πρέπει νά τήν ἐπιδεικνύουμε μέσα ἀπό τίς θλιβερές πλευρές της. Πρέπει νά τόν κάνουμε νά τή φοβᾶται. Τότε, προφανῶς, ὀφείλει νά ἀνοίξει ὁ μόνος του τό δρόμο πρὸς τήν εὐτυχία καί νά μὴν ἀκολουθήσει τά ἴχνη ἑνός ἄλλου.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΑΠΟΦΘΕΓΜΑ

Δέν λυπούμαστε τούς ἄλλους παρά μόνο γιά τίς συμφορές πού δέν μπορούμε νά ἀποφύγουμε οὔτε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι.

*Non ignara mali, miseris succurrere disco**

* «Ἐπειδὴ δέν ἀγνοῶ τή συμφορά, γνωρίζω νά βοηθῶ τούς δυστυχεῖς» (Βιργίλιος, Αἰνείας, I. 630). (Σ.τ.Ε.)

2. Αυτό φαίνεται να αλλάζει κάπως τώρα. Οι κοινωνικές τάξεις φαίνεται ότι σταθεροποιούνται και οι άνθρωποι γίνονται επίσης πιο σκληροί.

πλούσιος ή φτωχός, αν μετά ένα χρόνο ίσως θα κωπηλατεί υπό την αμείβη του τον κώνειο να σφίγγει τα δόντια του πριν κοιμηθεί. "Αν μετά ένα μήνα θα είναι μετά μια ώρα θα είναι ζωντανός ή ετοιμοθάνατος." Αν ένας κοιδιός του νεφρού τος για να νιώσει ότι όλη η ανθρώπινη φύση δεν μπορεί να του εγγυηθεί αν μόνο τα φώτα που είναι στη δική του εμπέδεια: δεν γροιάζεται να είναι σφώτα-προσέχετε ποτέ ως προς τη σειρά των γνώσεων του και μην δίνετε παρά δεν είναι το θέμα μας αυτή τη στιγμή. Ίσως είναι έστω τι σημαίνει λάθος; Μην λάμει από αυτούς τους δυστυχισμένους. Το αν είναι από δικό τους λάθος ή όχι οι όποιοι, από μια κοινωνική τάξη ανώτερη από τη δική του, έπρεσαν πιο χαμηλής της τύχης. Ή έχετε γι' αυτόν τα πλάστα, όπως πάντα, παραδειγματά ανθρώπων γωνι, ούτε στην ύγεια, ούτε στα πλούτη. Δείτε του όλα τα σηκωμένα αντικείμενα τη μια στιγμή στην άλλη. Νά τον μάθετε να μην υπολογίζει ούτε στην κατάσταση δυο απόδραστα και αναπόφευκτα γεγονότα μπορούν να τον βουλιάζουν από είναι και δική του, ότι όλα τα κακά βρίσκονται κάτω από τα πόδια του, ότι γι' Κάντε τον να καταλάβει καλά ότι η μοίρα αυτών των δυστυχισμένων μπορεί να ελπίσετε να τον μάθετε να τους λυπαστεί, αν τους θεωρεί ζώντες από τον έλας του το μάθη των δυστυχισμένων, την εργασία των εξαθλιωμένων. Και μην Μην συνηθίσετε λοιπόν το μαθητή σας να κοιτάζει από το ύψος της κενόδο-ηθικής δεν το έχει.

τους κάτι το τόσο συγκινητικό, που δόξαζομαι ή επιτιθέμενη της σελήνης μας επανέρχεται πάντα στις ανατολινικές μυθιστορίες, προσδίδει στην άδελφωση αμύριο, ότι είναι σήμερα αυτός στον οποίο συμπάσεται. Αυτή η σκέψη, που και τη φτώχεια ως μια κατάσταση ζην γι' αυτούς. Ο καθένας μπορεί να είναι δικών είναι πάντα προσκαίρα και άσταθη, δεν θεωρούν την κοινωνική μείσωση τάλως αθάνατη διακυβέρνηση τους, επειδή τα μεγάλα και τα πλούτη των οι Τορκοί είναι γινικά πιο φιλάνθρωποι, πιο φιλόξενοι από έμας; Διότι, στην εν-διφορνεί τόσο πολύ το λάο; Διότι ένας ευγενής δεν θα γίνει ποτέ πλάβιος; Γιατί φτωχός; Διότι δεν φοβούνται να καταλήξουν φτωχοί. Γιατί η άφροσύνη πε-ον ότι δεν είναι κοινός άνθρωπος. Γιατί οι πλούσιοι είναι τόσο σκληροί με τους Πιατί οι βασιλείς είναι τόσο άστραχνοί με τους υπηκόους τους; Διότι πιστεύ-από αυτό τον στίχο.

Δεν γινώσκω τίποτα πιο ωραίο, πιο βαθυστόχαστο, πιο συγκινητικό, πιο άληθινο

πέτσινου βούρδουλα στις αλγερινές γαλέρες. Κυρίως, μὴν ἐπιχειρήσετε νά τοῦ τὰ πείτε ὄλα αὐτά μέ ψυχρό τρόπο, ὅπως στήν κατήχηση. "Ἄς δεῖ, ἄς νιώσει ὁ ἴδιος τίς συμφορές τῶν ἀνθρώπων: ταραξίτε, τρομάξτε τή φαντασία του μέ τούς κινδύνους πού περιτριγυρίζουν ἀδιάκοπα κάθε ἄνθρωπο. "Ἄς δεῖ γύρω του ὄλα αὐτά τὰ βάραθρα καί, ἀκούγοντάς σας νά τοῦ τὰ περιγράφετε, ἄς σφιχτεῖ ἐπάνω σας ἀπό φόβο μὴν πέσει μέσα. Θά πείτε ὅτι ἔτσι θά τόν κάνουμε συνεσταλμένο καί δειλό. Θά τό δοῦμε στή συνέχεια. "Ὅμως, πρὸς τό παρόν, ἄς ἀρχίσουμε νά τόν κάνουμε ἀνθρώπινο. Κυρίως αὐτό ἔχει σημασία γιά ἡμᾶς.

ΤΡΙΤΟ ΑΠΟΦΘΕΓΜΑ

Ἡ θλίψη πού νιώθουμε γιά τὰ δεινά τοῦ ἄλλου δέν προσμετράται μέ τήν ποσότητα τῶν δεινῶν, ἀλλά μέ τό συναίσθημα πού διαθέτουμε σ' αὐτούς πού τὰ ὑποφέρουν.

Δέν λυπούμαστε ἕνα δυστυχισμένο παρά μόνο ὅσο πιστεύουμε ὅτι εἶναι ἀξιολύπητος. Ἡ φυσική συναίσθηση τῶν δεινῶν μας εἶναι πιά περιορισμένη ἀπό ὅ,τι φαίνεται. Εἶναι ἡ μνήμη πού μᾶς κάνει νά νιώθουμε τήν ἀδιάκοπη ἀκολουθία, εἶναι ἡ φαντασία πού τὰ ἐπεκτείνει στό μέλλον, πού μᾶς κάνει πραγματικά ἀξιολύπητους. Ἰδοῦ, νομίζω, μία ἀπό τίς αἰτίες πού μᾶς καθιστοῦν περισσότερο ἀνάληγτους ἀπέναντι στις συμφορές τῶν ζώων ἀπ' ὅ,τι σ' ἐκεῖνες τῶν ἀνθρώπων, ἄν καί ἡ κοινή εὐαισθησία θά ἔπρεπε ἐπίσης νά μᾶς ταυτίζει καί μέ αὐτά. Δέν μᾶς λυπεῖ σχεδόν καθόλου τό ἄλογο ἑνός καροτσιέρη, διότι δέν μπορούμε νά υποθέσουμε ὅτι τρώγοντας τό σανό του συλλογίζεται τίς καμπουκιές πού ἔφαγε ἢ τήν κούραση πού τό περιμένει. Οὔτε καί λυπούμαστε ἕνα πρόβατο πού τό βλέπουμε νά βόσκει, ἄν καί γνωρίζουμε ὅτι σέ λίγο θά τό σφάξουν, διότι κρίνουμε ὅτι δέν προβλέπει τή μοίρα του. Κατ' ἐπέκτασιν, μέ τόν τρόπο αὐτό γινόμαστε ἀνάληγοι γιά τή μοίρα τῶν ἀνθρώπων. Καί οἱ πλούσιοι παρηγοροῦνται γιά τό κακό πού προξενοῦν στούς φτωχοὺς θεωρώντας τους ἀρκετά ἡλίθιους ὥστε νά μὴν τό νιώθουν. Γενικά, κρίνω τήν ἀξία μέ τήν ὁποία ὁ καθένας ἐκτιμᾷ τήν εὐτυχία τῶν ὁμοίων του ἀπό τή σημασία πού φαίνεται ὅτι τούς δίνει. Εἶναι φυσικό νά ἀδιαφοροῦμε γιά τήν εὐτυχία τῶν ἀνθρώπων πού περικρονοῦμε. Μὴν ἐκπλήττεσθε, λοιπόν, πιά ἄν οἱ πολιτικοὶ μιλοῦν γιά τό λαό μέ τόση περιφρόνηση, οὔτε ἄν οἱ περισσότεροὶ φιλόσοφοι ἀρέσκονται νά θεωροῦν τούς ἀνθρώπους τόσο κακοῦς.

ἀπό τόν εὐεργέτη του νά τόν ἔχει ξεχάσει; Ἀντίθετα, μιᾶ γι' αὐτόν πάντα μέ εὐγνωμοσύνη, τόν σκέφτεται πάντα μέ συγκίνηση. "Ἄν βρεῖ εὐκαιρία νά τοῦ δείξει μέ κάποια ἀπρόσμενη ἐξυτηρέτηση ὅτι θυμᾶται ἀκόμα τίς δικές του διευκολύνσεις, μέ τί ἐνδόμυχη εὐχαρίστηση ἱκανοποιεῖ τήν εὐγνωμοσύνη του! Μέ τί γλυκιά χαρά τοῦ τή θυμίζει! Μέ τί ἐνθουσιασμό τοῦ λέει: Τώρα ἡ σειρά μου! Αὐτή εἶναι στ' ἀλήθεια ἡ φωνή τῆς φύσης. Ποτέ μία πραγματική εὐεργεσία δέν ἔκανε τόν ἄλλο ἀχάριστο.

"Ἄν, λοιπόν, ἡ εὐγνωμοσύνη εἶναι ἓνα φυσικό συναίσθημα, καί ἂν δέν καταστρέψετε τό ἀποτέλεσμά της ἀπό δικό σας λάθος, νά εἰσθε βέβαιος ὅτι ὁ μαθητής σας, βλέποντας τήν ἀξία τῶν φροντίδων σας θά τό συναισθανθεῖ, ἀρκεῖ νά μήν τίς διατιμῆσετε ἐσεῖς ὁ ἴδιος, καί θά ἀποκτήσετε στήν καρδιά του μία ἐξουσία πού τίποτα δέ θά μπορέσει νά τήν καταστρέψει. "Ὅμως, πρίν βεβαιωθεῖτε ὀριστικά γιά τήν ὑπεροχή σας, προσέξτε μήν τή χάσετε κομπορρημονώντας μπροστά του. Ἐπαιώνοντας τίς ἐκδουλεύσεις σας, τίς κάνετε ἀνυπόφορες. "Ὅταν τίς ξεχνατε, τόν ὑποχρεώνετε νά τίς θυμᾶται. "Ὡσπου νά ἔρθει ὁ καιρός νά τόν ἀντιμετωπίσετε ὡς ἄνδρα, νά μήν εἰπωθεῖ ποτέ τί σᾶς ὀφείλει, ἀλλά τί ὀφείλει ἀπέναντι στόν ἑαυτό του. Γιά νά τόν κάνετε ὑπάκουο, ἐπιτρέψτε ἀπόλυτη ἐλευθερία. Νά κρύβετε γιά νά σᾶς ἀποζητᾶ. Ὑψῶστε τήν ψυχή του ὡς τό εὐγενές συναίσθημα τῆς εὐγνωμοσύνης, ἀναφέροντας μόνο τό προσωπικό του συμφέρον. Δέν θέλησα ποτέ νά τοῦ ποῦν πῶς ὅ,τι ἔκαναν ἦταν γιά τό καλό του, πρίν νά εἶναι σέ θέση νά τό καταλάβει. Μέ τέτοια λόγια τό μόνο πού θά ἔβλεπε εἶναι ἡ δική σας ἐξάρτηση, θά σᾶς εἶχε θεωρήσει ἀπλό ὑπρέτη του. "Ὅμως, τώρα πού ἀρχίζει νά νιώθει τί σημαίνει νά ἀγαπᾶς, αἰσθάνεται ἐπίσης πόσο ἓνας γλυκός δεσμός μπορεῖ νά ἐνώσει ἓναν ἄνθρωπο μέ ὅ,τι ἀγαπᾶ. Καί στό ζῆλο σας, πού σᾶς ὠθεῖ νά ἀσχολεῖσθε μέ αὐτόν ὅλη τήν ὥρα, δέν βλέπει πιά τήν ἀφοσίωση ἓνος δούλου ἀλλά τή στοργή ἓνος φίλου. "Ὅμως, τίποτα δέν ζυγίζει περισσότερο γιά τήν ἀνθρώπινη καρδιά ἀπό τή φωνή τῆς σωστά ἀναγνωρισμένης φιλίας. Διότι ξέρουμε ὅτι δέν μᾶς μιᾶ ποτέ παρά μόνο γιά τό δικό μας συμφέρον. Εἶναι δυνατόν νά νομίζουμε ὅτι ἓνας φίλος γελιέται, ὄχι ὅμως ὅτι θέλει νά μᾶς γελάσει. Μερικές φορές ἀντιστεκόμαστε στίς συμβουλές του, ποτέ ὅμως δέν τίς περιφρονοῦμε.

Γ Φθάνουμε ἐπιτέλους στό χῶρο τῆς ἠθικῆς. Μόλις πού κάναμε ἓνα δεύτερο βῆμα ἐνήλικου. "Ἄν ἦταν τώρα ἡ ἐνδεδειγμένη στιγμή, θά προσπαθοῦσα νά ἀποδείξω μέ ποιό τρόπο ἀπό τά πρῶτα σκιρτήματα τῆς καρδιάς ἀναδύονται οἱ πρῶτες φωνές τῆς συνείδησης, καί πῶς ἀπό τά συναισθήματα ἀγάπης καί μίσους

γενωννται οι πρώτες έννοιες του καλόν και του κακού: θά εδείχθη ότι η δικαιο-
 σύνη και η κακώσυνη δεν είναι μόνο αφηρημένες λέξεις, αλλά θητικά όντα παλα-
 σμένα από τη νόηση, αλλά άληθινά συνασθηματά της ψυχής όταν τη φωτίσει η
 λογική, και μάχιστα δεν είναι παρὰ μια συστηματική πρόοδος των πρώτων λογικών
 συνασθημάτων μας, ότι μόνο με τη λογική, ξεχωριστά από τη συνείδηση, είναι
 αδύνατον να θεμελιώσουμε όποιονδήποτε φυσικό νόμο, και ότι όλο το φυσικό
 δικαιο είναι άπληκτα, αν δεν στηρίζεται σε μια φυσική άναγκη της
 ανθρώπινης καρδιάς.⁴ Νομίζω, όμως, ότι δεν είναι της παρούσης εδώ να συ-
 γράψω παραμυθίες μεταφυσικής και θηικής, ούτε μαθηματά σπουδών όποιου-
 δήποτε είδους. Μου άρκει να σημειώσω τη σειρά και την πρόοδο των συνασθη-
 μάτων μας και των γνώσεων μας σε συσχέτισμό με την ιδιοσυγκρασία μας.
 Άλλοι θα αποδείξουν ίσως αυτό που έγω άπλάως υποδεικνύω.
 Ήπειδή ο δικός μου Διμίτριος έως τώρα έχει παρατηρήσει μόνο τον έαυτο
 του, το πρώτο βάλμα που ρίχνει στους πλησίον του τον ώθει να συγκραθεί με
 αυτούς, και το πρώτο συνασθηματά που εγείρει μέσα του αυτή η συγκραση είναι
 να επιθυμήσει την πρώτοτακθερία. Ίδου η στιγμή που η άγάπη του έαυτου του
 μετατρέπεται σε φιλαυτία και άρχίζουν να γεννιούνται όλα τα προερχόμενα από
 αυτήν πάθη. Όμως, για να κερθεί ποια από αυτά τα πάθη που θα δεσπόσουν
 στο γαρκακτρήσα του θα είναι γλυκά και ανθρώπινα ή σκληρά και κακόβουλα, αν

4. Η ίδια η θεωρητική άρχη να πράττουμε άπέναντι σε κάποιον άλλον όπως θα θέλαμε
 να πράττουν και η έμας έχει ως μόνο παραλλακτικό έρεσια τη συνείδηση και το συνασθημα.
 Διότι που βρίσκεται άκριβώς ο λόγος του πράττειν, όταν έγω ήμουν σαν κάποιος άλλος, και
 κριτικός όταν είμαι σίγουρος, από θηικής άπόψεως, ότι ποτε δεν θα έρθω σε παρανοια περι-
 πτωση; Και ποιος θα μου έρρηθει ότι άκοινοθώνας πιστώματα άυτο το άπόσθημα θα
 επιχλω ώστε και οι άλλοι να το άκοινοθήσουν με τον ίδιο τρόπο άπέναντι μου. Ο κακός
 επωφείλεται από την εντιμότητα του δικαίου άνδρα και από τη δική του άδικία. Είναι πολύ
 ίκανοποιημένος που όλος ο κόσμος είναι δικαίος, εκτός από τον ίδιο. Αύτη η σύμβαση, ότι κι
 αν λerne, δεν είναι ιδιαίτερα επωφελής για τους καλούς ανθρώπους. Όμως, όταν η δύναμη
 μιας υπερχείλισης ψυχής με ταυτίζει με τον συνάνθρωπό μου, και όταν αισθάνομαι, πως
 να λerne, ότι είμαι έκτενος, δεν θάλω να υποφέρει για να μη υποφέρω έγω ο ίδιος. Ένδια-
 φέρομαι γι' αυτόν επειδή άγαπώ τον έαυτο μου, και ο λόγος της θεωρητικής αυτής άρχης
 βρίσκεται στην ίδια τη φύση που μου έμαρσα την επιθυμία της ευμάθειας μου όπουδήποτε
 και αν βρίθω ότι υπάρχω. Ήξ ου και συμπραίνω ότι δεν είναι άληθες πώς οι θεωρητικές
 άρχες του φυσικού νόμου στηρίζονται μόνο στη λογική έχουν μια βάση πιδό στερεά και πιδό σι-
 γουρη. Η άγάπη των ανθρώπων, παρακώλο της φιλαυτίας σου, είναι η θεωρητική άρχη της
 ανθρώπινης δικαιοσύνης. Η σύνοψη όλης της θηικής μας έχει όθει στο Ευαγγέλιο μεσω

θά είναι πάθη καλοπροαίρετα καί εὐσπλαχνικά ἢ ζηλόφθονα καί ἄπληστα, πρέπει νά ξέρομε σέ ποιά θέση θά νιώσει ὅτι βρίσκεται ἀπέναντι στούς ἀνθρώπους, καί τί εἶδους ἐμπόδια θά πιστέψει ὅτι ἔχει νά ὑπερνικήσει γιά τή θέση πού θέλει νά καταλάβει.

Γιά νά τόν καθοδηγήσουμε στήν ἀναζήτηση αὐτή, ἀφοῦ τοῦ ἔχουμε δείξει τούς ἀνθρώπους σέ συμβάντα κοινά στό ἀνθρώπινο γένος, πρέπει τώρα νά τοῦ δείξουμε στίς διαφορές τους. Ἐδῶ προκύπτει ἡ διάσταση τῆς φυσικῆς καί πολιτικῆς ἀνισότητος καί ὁ πίνακας ὅλης τῆς κοινωνικῆς τάξης.

Πρέπει νά μελετήσουμε τήν κοινωνία ἀπό τοῦς ἀνθρώπους, καί τοῦς ἀνθρώπους ἀπό τήν κοινωνία: ὅσοι θελήσουν νά πραγματευθοῦν χωριστά τήν πολιτική ἀπό τήν ἠθική δέν θά ἐννοήσουν ποτέ τίποτα οὔτε ἀπό τή μία, οὔτε ἀπό τήν ἄλλη. Ἀπασχολούμενοι στήν ἀρχή μέ τίς σχέσεις τῶν πρωτόγονων, βλέπουμε μέ ποῖο τρόπο οἱ ἀνθρώποι πρέπει νά ἐπηρεάζονται, καί ποιά πάθη γεννιοῦνται ἀπό αὐτές: βλέπουμε ὅτι οἱ σχέσεις αὐτές πολλαπλασιάζονται καί συσφίγγονται ἀμοιβαῖα μέ τήν ἐξέλιξη τῶν παθῶν. Πολύ περισσότερο ἀπό τή δύναμη τῶν χειριῶν, ἢ μετριοπάθεια τῶν αἰσθημάτων καθιστᾷ τοῦς ἀνθρώπους ἀνεξάρτητους καί ἐλεύθερους. "Ὅποιος ἐπιθυμῆι λίγα πράγματα, ἐξαρτᾶται ἀπό λίγους ἀνθρώπους. "Ὅμως, συγχέοντας πάντα τίς περιττές ἐπιθυμίες μας μέ τίς φυσικές μας ἀνάγκες, αὐτοί πού ἔκαναν αὐτές τίς τελευταῖες θεμέλια τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας θεωροῦσαν πάντα τά αἰτιατά ὡς αἰτίες καί πλανήθηκαν ἀπλῶς στούς συλλογισμούς τους.

Ἐπάρχει στήν κατάσταση τῆς φύσης μία ἐκ τῶν πραγμάτων ἀληθινή καί ἀφθαρτή ἰσότητα, διότι εἶναι ἀδύνατον στήν κατάσταση αὐτή ἡ μοναδική διαφορά ἀπό ἀνθρώπο σέ ἀνθρώπο νά εἶναι ἀρκετά μεγάλη ὥστε νά καταστήσει κάποιον ἐξαρτώμενο ἀπό ἕναν ἄλλον. Στήν πολιτισμένη κοινωνία ὑπάρχει μία ἰσότητα δικαίου χιμαιρική καί μάταιη, διότι τά ἴδια τά μέσα πού προορίζονται νά τή διατηρήσουν χρησιμεύουν γιά τήν καταστροφή της· καί ἡ δημόσια ἰσχύς, προστιθέμενη στόν πῖο δυνατό πού καταπιέζει τόν ἀδύναμο, ἐξουδετερώνει ἐκεῖνο τό εἶδος ἰσορροπίας πού ἡ φύση ἔχει θεσμοθετήσῃ ἀνάμεσά τους.⁵ Ἀπό αὐτή τήν πρώτη ἀντίφαση ἀπορρέουν ὅλες οἱ ἀντιφάσεις πού παρατηροῦμε μεταξύ τῆς φαινομενικότητος καί τῆς πραγματικότητος. Πάντοτε τό πλῆθος θά θυσιάζεται στούς ὀλίγους, καί τό δημόσιο συμφέρον στό ἰδιαιτέρο. Πάντα τά παραπλανητι-

5. Τό πνεῦμα τῶν νόμων παγκοσμίως, σέ ὅλες τίς χῶρες, εἶναι νά εὐνοεῖ πάντα τόν δυνατὸν κατά τοῦ ἀδύναμου, καί τόν ἔχοντα κατά τοῦ μὴ ἔχοντος: αὐτή ἡ δυσάρεστη συνέπεια εἶναι ἀναπόφευκτη καί χωρὶς ἐξαίρεση.

καὶ ὄνοματὰ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἐξάρτησός θά χρησιμεύουν ὡς ἐργαεῖα
 βίας καὶ ὡς ὅτι ἀδικίας: γι' αὐτὸ οἱ διακρίτες τὰς εἰς, ποὺ ἰσχυρίζονται ὅτι εἶναι
 χρησίμηδες στὶς ἀλλὰς, στὴν πραγματικότητᾳ δὲν εἶναι γρηγόριες παρὰ μόνον στὸν
 ἑαυτοῦ τους, εἰς ἄλλους τῶν ἀλλων. Πρέπει, λοιπόν, νὰ κερτίσουμε πόση ἐκτίμησι
 πρέπει νὰ τοὺς ἀφειλοῦμε σύμφωνα με τὴ δικαιοσύνη καὶ τὴ λογική. Ἀπομένει
 νὰ δοῦμε ἂν ἡ κοινωνικὴ σείρα ποὺ προσέφεραν στοὺς ἑαυτοὺς τους εἶναι εὐνοί-
 κότερη γιὰ τὴν ἐντυχίᾳ αὐτῶν ποὺ τὴν κατέχουν, ὥστε νὰ γνωρίζουμε τί γινόμε-
 ὅ καθένας μας πρέπει νὰ σχηματίσει γιὰ τὴν προσωπικὴ του μοῖρα. Ἀὐτὴ εἶναι
 τὴν ἡ ἀνάλογον ποὺ εἶχει σημασία γιὰ μας. "Οἴτως, γιὰ νὰ γίνῃ σωστὰ πρέπει
 νὰ ἀρχίσουμε ἀπὸ τὴ γνώση τῆς ἀνθρώπινης καρδίας.
 "Ἄν ἐπρόκειτο νὰ δείξουμε στοὺς νεαροὺς τὸν ἀνθρώπο ἀπλάως ἀπὸ τὸ προσω-
 πτεῖο του, δὲν θά εἶχαμε ἀνάγκη νὰ τοὺς δείξουμε, θά τὸ ἔδειξαν ἑξῆς ἀπὸ
 ἡμῶν τους. "Οἴτως, ἀπὸ τὸ προσώπειο δὲν εἶναι ὁ ἀνθρώπος, καὶ ἐπειδὴ ἡ σι-
 πωτήτᾳ του δὲν πρέπει νὰ τοὺς θάλλει, ὅταν σκιαγραφεῖτε τοὺς ἀνθρώπους ἡ-
 γραφίστε τοὺς ὅπως εἶναι πραγματικά, ὄχι γιὰ νὰ τοὺς μισήσουν ἀλλὰ γιὰ νὰ τοὺς
 ἀντιθῶν καὶ νὰ μὴ θελήσουν νὰ τοὺς μοιάσουν. Ἄντὸ κατὰ τὴν ἀντιλήψή μου
 εἶναι τὸ πῶς σοφὸ συναίσθημα ποὺ ὁ ἀνθρώπος ἔχει γιὰ τὸ γενὸς του.
 Ἄντὸ αὐτὴν τὴν ἀποψή εἶχει σημασία τὴν ἡμερᾶς νὰ παραοῦμε ἕνα ὄροιο ἀντιβέτο
 ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ ἀνοουθήσαμε ἕως τὴν ἡμερᾶς, καὶ νὰ μὴ ἀφώσουμε τὸ νεαρὸ μέσω
 τῆς ἐμπειρίας τοῦ ἀλλου παρὰ μὲσω τῆς δικῆς του. "Ἄν οἱ ἀνθρώποι τὸν
 ἐξάπατον, θά τοὺς μισήσῃ. "Ἄν, ὅμως, ἕνω αὐτὸν τὸν σέβονται, τοὺς ἴσχυει νὰ
 ἐξάπατον ὁ ἕνας τὸν ἄλλον, θά τοὺς ἀλλοῦ. Τὸ θεῖμα τοῦ κόσμου, ἔλαγε ὁ
 Πυθαγόρας, μοιάζει με τὸ θεῖμα τῶν Ὀλυμπιακῶν Ἁγίων: οἱ μὲν ἀνοίχουν
 μαγάκι καὶ σκέφτονται μόνον τὸ κέρδος τους, οἱ δὲ διακινδυνεύουν ἀποζητήτως
 τὴ δόξα. "Ἄλλοι ἀρκούνταν νὰ παρακαλοῦντο τοὺς ἄγους, καὶ αὐτοὶ δὲν εἶναι
 οἱ χειρότεροι.
 Θὰ ἤθελα νὰ διαλέξουν ἔτσι τὶς συνανακατορες ἕνος νεαροῦ, ὥστε νὰ σκε-
 φτεται ὅτι εἶναι καλὸ αὐτοὶ ποὺ ἴδον μαζὶ του. Καὶ νὰ τὸν μάθουν νὰ γνωρίσει
 τόσο καλὰ τὴν κοινωνία, ὥστε νὰ σκεφθῇ ὅτι εἶναι κακὸ ὅ,τι γίνετα ὁ αὐτὴν.
 Νὰ μάθει ὅτι ὁ ἀνθρώπος εἶναι ἐκ φύσεως καλός, νὰ τὸ νιώσει, καὶ ὁ ὅιος νὰ
 κερτί τὸν πάλιον του. Νὰ δει, ὅμως, πὺς ἡ κοινωνία διαφθείρει καὶ διαστρέφει
 τοὺς ἀνθρώπους. Νὰ βρεῖ στὶς προκαταλήψεις τοὺς τὴν πτῆ καθε κακίας τους. Νὰ
 εἶναι ἐπιφρετῆς στὴν ἐκτίμησὴ καθε ἀτόμου, ἀλλὰ νὰ περιφρονεῖ τὸ πάλιον. Νὰ
 δεῖ ὅτι ὄλοι οἱ ἀνθρώποι φοροῦν περιττοὺ τὸ ἴδιο προσώπειο, ὅμως νὰ γνωρίζῃ
 ἑπίσης ὅτι ὑπάρχουν προσώπια ὑψαιότερα ἀπὸ τὸ προσώπειο ποὺ τὰ καλύπτει.

Πρέπει νά ὁμολογήσω ὅτι αὐτή ἡ μέθοδος ἔχει τὰ μειονεκτήματά της καί ὅτι δέν εἶναι εὐκόλο νά τή μεταχειρισθοῦμε. Διότι ἂν γίνει παρατηρητικός ἀπό πολύ ἔνωρίς, ἂν τόν ἐξασκήσετε νά παρακολουθεῖ ἀπό πολύ κοντά τίς πράξεις τοῦ ἄλλου, θά τόν κάνετε κουτσομπόλη καί σαρκαστή, κατηγορηματικό καί βιαστικό στίς κρίσεις του. Θά ἀποκτήσει τήν ἀπαίσια ἀπόλαυση νά ἀναζητᾶ στά πάντα ὀλέθριες ἐρμηνεῖες, καί νά μὴ βλέπει σέ τίποτα κάτι καλό, ἀκόμα κι αὐτό πού εἶναι καλό. Θά συνηθίσει τουλάχιστον στή θεά τοῦ κακοῦ, καί νά βλέπει τούς κακούς χωρίς ἀπέχθεια, ὅπως συνηθίζουμε νά βλέπουμε τούς δυστυχισμένους χωρίς οἶκτο. Ὑστερα ἀπό λίγο, ἡ γενική διαστροφή θά ἀποτελεῖ λιγότερο μάθηση καί περισσότερο δικαιολογία: θά σκεφεῖ ὅτι ἂν ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἔτσι, αὐτός δέν πρέπει νά ἐπιθυμῇ νά εἶναι διαφορετικός.

Διότι, ἂν θέλετε νά τόν διδάξετε μέ θεωρητικό τρόπο καί νά τοῦ μάθετε, μαζί μέ τή φύση τῆς ἀνθρώπινης καρδιάς, τήν ἐφαρμογή τῶν ἐξωτερικῶν αἰτίων πού μετατρέπουν τίς κλίσεις μας σέ ἑλαττώματα, μεταφέροντάς τον ἔτσι νοερά καί αἰφνιδιαστικά ἀπό τά αἰσθητά ἀντικείμενα στά νοητικά, χρησιμοποιεῖτε μία μεταφυσική τήν ὁποία δέν εἶναι σέ θέση νά ἐννοήσῃ. Διαπράττετε ἔτσι τό λάθος, πού ἀποφύγατε ὡς τώρα μέ περισσή προσοχή, νά τοῦ δίνετε μαθήματα πού μοιάζουν μέ μαθήματα, νά ὑποκαταστήσετε στό μυαλό του τήν προσωπική του ἐμπειρία καί τήν πρόοδο τῆς λογικῆς του μέ τήν ἐμπειρία καί τήν ἐξουσία τοῦ δασκάλου.

Γιά νά ἀφαιρέσω τά δύο αὐτά ἐμπόδια καί νά θέσω ταυτόχρονα τήν ἀνθρώπινη καρδιά στήν ἐμβέλεια του χωρίς νά διακινδυνεύσω νά κάνω ζημιά στή δική του καρδιά, θά ἐπεδίωκα νά τοῦ δείξω τούς ἀνθρώπους ἀπό ἀπόσταση, νά τούς δείξω σέ ἄλλους καιρούς ἢ σέ ἄλλους τόπους, καί μέ τρόπο πού νά μπορέσει νά δεῖ τή σκηνή χωρίς ποτέ νά μπορεῖ νά παρέμβῃ. Τώρα εἶναι ἡ στιγμή τῆς ἱστορίας. Μέσω αὐτῆς θά μελετήσῃ τίς καρδιές, χωρίς μαθήματα φιλοσοφίας. Μέσω αὐτῆς θά τίς δεῖ ὡς ἀπλός θεατής, χωρίς συμφέρον καί χωρίς πάθος, ὡς κριτής τους, ὄχι ὡς συνένοχός τους, οὔτε ὡς κατήγορός τους.

Γιά νά κατανοήσουμε τούς ἀνθρώπους πρέπει νά τούς δοῦμε ἐν δράσει. Μέσα στήν κοινωνία τούς ἀκοῦμε νά μιλοῦν. Ἐπιδεικνύουν τούς λόγους τους καί κρύβουν τίς πράξεις τους: ὅμως, στήν ἱστορία οἱ πράξεις ἀποκαλύπτονται, καί τούς κρίνουμε ἀπό τά γεγονότα. Ἀκόμα καί τά λόγια τους βοηθοῦν γιά νά τούς ἀποτιμήσουμε. Διότι, συγκρίνοντας αὐτά πού κάνουν μέ αὐτά πού λένε, βλέπουμε ταυτόχρονα αὐτό πού εἶναι καί αὐτό πού θέλουν νά δείξουν: ὅσο περισσότερο μεταμφιέζονται, τόσο καλύτερα τούς γνωρίζουμε.

Δυστυχῶς αὐτή ἡ σπουδή ἐμπεριέχει κινδύνους, τὰ μειονεκτήματά της εἶναι